

Podsumowanie

Dzieje żydowskiej Żeńskiej Służby Społecznej w getcie warszawskim domagają się dalszej pogłębionej eksploracji naukowej. Trudno na tym bardzo początkowym etapie badań pokusić się o zrobienie miarodajnego bilansu dokonań jej działaczek: żydowskich matek, żon, siostr i córek. Nie ulega jednak wątpliwości, że zapisały się one w historii getta warszawskiego wieloma osiągnięciami na niwie społecznej. Ze względu na swoją liczebność i zaangażowanie były one najbardziej aktywnymi współtwórczyniami i aktywistkami najrozmaitszych komórek, instytucji pomocowych i opiekuńczych. Ich działalność jest świadectwem niezwyklej wytrwałości i ofiarności, a nade wszystko zadziwiającego instynktu akomodacji, czyli umiejętności przystosowania się do niewyobrażalnie trudnych warunków, jakie panowały w zamkniętej dzielnicy żydowskiej w Warszawie⁵⁹.

Doniosłą rolę, jaką odegrały kobiety w dziejach getta warszawskiego, potwierdzają słowa jednego z liderów Żydowskiej Samopomocy Społecznej, Emanuela Ringelbluma: „Przyszły historyk będzie musiał poświęcić odpowiednią kartę żyd[owskiej] kobiecie podczas wojny. Zajmie ona ważne miejsce w dziejach Żydów dzięki swej dzielności i wytrzymałości, dzięki którym tysiące rodzin mogły przetrwać te okropne czasy”⁶⁰.

Bibliografia

1. Źródła opublikowane

Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy, t. 5: *Getto warszawskie. Życie codzienne*, oprac. Katarzyna Person, Warszawa 2011.

gelbluma..., t. 31, s. 293, 294, 296). Ich nieobecność, brak i niedobór wzmocniły postępującą po akcji likwidacyjnej anomię i atomizację żydowskiego życia społecznego. Jesienią 1942 r. Ringelblum pozostawił w swoim dzienniku lakoniczny, acz wiele dający do myślenia wpis: „Mieszkania bez kobiet – dlatego brudne, zaniedbane” (*Archiwum Ringelbluma...*, t. 29, s. 395). Niewiele wiadomo o aktywności społecznej Żydówek, które przeżyły wywózkę. Należy przypuszczać, że nie miały możliwości kontynuowania takiej działalności. Żyły w bezustannym zagrożeniu. O ich dalszym losie przesądzało kryterium „nadawania się do pracy fizycznej”. Z tego powodu część z nich ukrywała się razem z innymi „dzikimi lokatorami” getta. Pozostałe kobiety, na ogół młode, znalazły zatrudnienie w szopach i placówkach. Wykonując z reguły lżejszą pracę, zajmowały się szmugłem, jednak podczas selekcji w pierwszej kolejności były wysyłane do Treblinki jako „element mniej produktywny” od mężczyzn. Zob. *Archiwum Ringelbluma...*, t. 29, s. 395, 398.

⁵⁹ Wyrażenie za: [Cecylia Ślapakowa?], Opracowanie „Kobieta żydowska w Warszawie”..., s. 243.

⁶⁰ *Archiwum Ringelbluma...*, t. 29, s. 364–365.

- Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 26: *Utworki literackie z getta warszawskiego*, oprac. Agnieszka Żółkiewska, Marek Tuszewicki, Warszawa 2017.
- Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 27: *Żydowska Samopomoc Społeczna w Warszawie (1943–1939)*, oprac. Aleksandra Bańkowska, Maria Ferenc Piotrowska, Warszawa 2017.
- Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 29: *Pisma Emanuela Ringelbluma*, oprac. Joanna Nalewajko-Kulikov, Warszawa 2018.
- Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 29a: *Pisma Emanuela Ringelbluma z bunkra*, oprac. Eleonora Bergman, Tadeusz Epsztein, Magdalena Siek, Warszawa 2018.
- Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 31: *Pisma Pereca Opoczyńskiego*, oprac. Monika Polit, Warszawa 2017.
- Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 34: *Getto warszawskie, cz. II*, red. Tadeusz Epsztein, Warszawa 2016.
- Auerbach Rachela, *Pisma z getta warszawskiego*, oprac. Karolina Szymaniak, tłum. Karolina Szymaniak, Anna Ciałowicz, Warszawa 2016.
- Brandwajn-Ziemian Janina, *Młodość w cieniu śmierci*, Łódź 1990.
- „Gazeta Żydowska” 1940–1942.
- Jidiszer gezelsaftlercher leksikon Pojlin I Warsze*, red. Ruwn Feldszuh (Ben-Szem), Warsze 1939.
- Tomkiewicz Mina, *Bomby i myszy. Powieść mieszczańska*, przedmowa P. Zaremba, London 2020.

2. Opracowania

- Berman Adolf, *Wos der gojrl hot mir baszert. Mit Jidn in Warsze 1939–1942*, Jeruszalajim 1980.
- Połomski Franciszek, *Aspekty rasowe w postępowaniu z robotnikami przemysłowymi i jeńcami wojennymi III Rzeszy (1939–1945)*, Wrocław 1976.

Agnieszka Żółkiewska
Żydowski Instytut Historyczny
im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie
azolkiewska@jhi.pl